

İBN HALDUN'UN TARİHÇİLİK YÖNTEMİ*

Fatih ÖZDEMİR Serpil DURĞUN*****

Öz

Bu çalışmanın amacı, tarih felsefesine ve tarihin bir bilim olarak konumlanmasına yönelik çabalara katkı sunan İbn Haldun'un tarihçilik yönteminin irdelenmesidir. İbn Haldun için tarih, belli bir döneme veya belli bir topluma ait olan olayların gerçekçi bir şekilde aktarılmasıdır. Bununla birlikte somut, bireysel ve bilfiil yaşanmış tarihi olayların mantıklı bir şekilde yazılıp insanlara aktarılmasında salt bilgi yeterli değildir. Bilginin yanı sıra bir ilkeler ve çerçeveler ilminin de gerekli olduğunu düşünen İbn Haldun, bu ilkeler ve çerçeveler ilmi olarak umran ortaya koymuştur. Tarih, umran ilmine örnekleri/modelleri oluşturması için veri malzemesi hazırlar. Umran bilgini de tarihçiye elinde olan verileri bilimsel bir şekilde yorumlayabilmesi için ihtiyacı olan nedensel açıklama örneklerini/modellerini verir. İbn Haldun öne sürdüğü metodolojiyle, tarih ilmini ahlaki nasihatlerle sınırlı hikâyecilikten çıkarıp, bilimsel temeli olan bir açıklamaya dayandırmıştır. Ortaya koyduğu tarih anlayışıyla kendinden sonra gelen pek çok önemli düşünürü etkileyen İbn Haldun, nedenselci/tümevarımcı bilim anlayışının 14. yüzyıldaki uygulayıcısı olmuştur.

* Bu makale, 2022 yılında Muş Alparslan Üniversitesi Felsefe Anabilim Dalında Doç. Dr. Serpil Durğun'un tez danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, Muş. fatihozdemir0049@gmail.com

*** Doç. Dr. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. sdurgun@mehmetakif.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Tarih, tarih felsefesi, İbn Haldun, umran ilmi, nedensellik.

IBN KHALDUN'S METHOD OF HISTORIOGRAPHY

Abstract

The purpose of this research is to explore on Ibn Khaldun's historiography methodology, which contributes to historical philosophy and attempts to develop history as a science. History, according to Ibn Khaldun, is a true account of events that occurred within a certain era or civilization. However, mere knowledge is insufficient for the logical recording and transmission of specific, particular, and genuinely lived historical events. Ibn Khaldun presented the science of umran as this science of principles and frameworks, believing that a science of principles and frameworks is as important as knowledge. For the science of Umran to produce examples/models, history supplies data material. The Umran scholar also provides the historian with the examples/models of causal explanations that he need in order to scientifically analyze the evidence he has. With the methods he proposed, Ibn Khaldun established the study of history on a scientific basis, rather than on spiritual advice-based story. In the 14th century, Ibn Khaldun, whose grasp of history impacted many major philosophers after him, became the practitioner of the causal/inductive concept of science.

Keywords: History, philosophy of history, Ibn Khaldun, science of umran, causality.

1. GİRİŞ

Tarihi anlama, anlamlandırma ve açıklama çabasında olan insan her çağda "nereden geldik?", "neredeyiz?", "nereye gidiyoruz?" şeklinde sorular sorarak farklı düşünceler geliştirmiştir. İnsan bu soruların açtığı yolda ilerleyerek birtakım bilgilere ulaşmış, bu bilgileri sözlü veya yazılı olarak kendinden sonraki nesillere aktarmıştır. İnsanın elde ettiği bilgilerin niteliği, dönemden döneme ve

toplumdan topluma farklı özellikler göstermiştir. Geçmişini bilmek, şimdiki anlamak ve geleceğe ilişkin öngörülerde bulunmak isteyen insan, toplumsal hakikatin ancak kendi tarihselliği ve toplumsallığı ekseninde anlaşılabilirliğini öngörmüştür (Aşkın vd., 2017).

Batı dillerinde, Latince “*historia*”, İtalyanca “*storia*”, Fransızca “*histoire*”, İngilizce “*history*” ve Almanca “*historie*” şeklinde telaffuz edilen tarih kelimesi, Grekçe “*bildirme*”, “*tanık olunan olayların bilgisi*”, “*haberdar olunan şeylerin bilgisi*” gibi anlamlara gelen “*istoria*” sözcüğünden türetilmiştir (Özlem, 2010: 25-26). Arapça’dan dilimize geçen tarih kelimesi, Akadça’da ay, kamer anlamına gelen “*erhü*” ve İbranice’de ay anlamına gelen “*yaruh*” kelimeleri başta olmak üzere Sâmi dillerindeki “*arh*” kökünden gelmekte ve bir olayın, bir şeyin kronolojisinin tayini anlamını taşımaktadır (Şeşen, akt. Akbulut, 2006: 2). “Zaman içerisinde olmuş ve olmakta olan insanlığa ilişkin olayları ve süreçleri” (Doğan, 2013: 1639) ele alan tarihi, Sözer (1981: 21) “*tarihsel olayları kendisine konu edinip inceleyen bilim*” olarak tanımlamıştır. Daha açık bir ifadeyle, tarihi Seyyar’ın (2007: 998) da belirttiği gibi, “*insanoğlunun hayat faaliyetlerini geçmişten bugüne kadar değişik perspektiflerden ele alan, geçmişin bilgisini bugüne ulaştıran, elde edilen bilgiler sayesinde bugünü anlamaya yardımcı olan, bu yönüyle şimdiki zamanı ve şartları ortaya çıkaran ve geleceğe dönük hareket plânlarının yapılmasına imkân tanıyan bir sosyal bilim*” olarak tanımlayabiliriz.

Tarihsel süreç içerisinde tarihi anlama, anlamlandırma ve açıklama çabaları döngüsel ve çizgisel tarih anlayışları etrafında şekillenmiştir. Tarihle ilgili düşünmek, insanlığın ilk zamanlarından itibaren başlayan ve günümüze kadar devam eden çok uzun bir süreci kapsar. Bu süreç, öncelikle efsanelere dayanan mitsel düşüncenin etkisiyle ortaya çıkan anlatımlarla başlamış ve daha sonra Antikçağ Grek düşünürleriyle birlikte tarih döngüsel bir eksende anlaşılmaya çalışılmıştır. Ortaçağ’da Batı dünyasında Yahudi-Hristiyan geleneğinin etkisiyle

beraber çizgisel bir tarih anlayışı karşımıza çıkmıştır. Batı Ortaçağ düşüncesinde çizgisel tarih anlayışı egemen bir durumda olmasına karşın, Doğu İslam dünyasının en önemli düşünürlerinden biri olan İbn Haldun (1332-1406), döngüsel bir tarih anlayışını savunarak tarihsel olay ve olgular arasındaki ilişkileri neden-sonuç ilişkilerine dayandırarak tümevarımsal bir biçimde ortaya koymaya çalışmış ve böylece tarihi belirleyen yasalara ulaşmayı amaçlayarak tarihi bir bilim olarak konumlandırmak istemiştir (Özlem, 2010: 42). İslam tarihiyle ilgili düşüncelerini kaleme almak için “Kitab’ul-İber” adlı bir eser yazan İbn Haldun, vefat ettiği için her ne kadar bu eserini tamamlayamamış olsa da “Kitab’ul-İber”in *Mukaddime* adlı bölümünde tarih ilminin önemine ve felsefesine dair düşüncelerini açıkça ortaya koymuştur. İbn Haldun tarafından ilk defa öne sürülen umran ilmi (sosyoloji) de hem kavramsal hem de metodolojik olarak söz konusu eserde temellendirilmiştir.

Yaşadığı dönemde İbn Haldun’un öne sürdüğü düşünceler pek fazla önemsenmemiş olmasına karşın 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı devlet adamları ve tarihçileri tarafından onun düşünceleri önemli ve kıymetli bulunmuştur. Eserin ilk Türkçe tercümesi 18. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı’nın Lale Devri döneminde Şeyhülislam Pirizade Mehmed Sâhib Efendi tarafından yapılmıştır. Pirizade Mehmed Sâhib Efendi, altı bölümden oluşan *Mukaddime*’nin ilk beş bölümünü tercüme etmiştir. Eserin geriye kalan kısmını ise, 19. yüzyılın ortalarında tarihçi ve hukukçu Ahmet Cevdet Paşa tercüme etmiştir (Yıldırım, 2006: 17-18). *Mukaddime* adlı eserinin Türkçe tercüme çalışmaları ile birlikte İbn Haldun’un fikirlerinin ne kadar önemli olduğu anlaşılmış ve düşünce dünyasında geniş bir yankı uyandırmıştır. Bütüncül bir yöntemle tarih ilmini, insani-toplumsal süreçleri ve kurumları analiz eden İbn Haldun, kendinden sonra gelen birçok önemli düşünürü etkilemiştir. Onun düşünceleri 19. yüzyıldan sonra Batılı düşünürlerin de dikkatini çekmiş (Tomar, 1999: 8) ve öne sürdüğü düşünceler birçok farklı disipline mensup araştırmacı tarafından ele alınmıştır.

Batıda düşünürler tarihsel olayları sadece bir yönü ile tek boyutlu açıklama yoluna gittiklerinden, İbn Haldun'un toplumsal ve tarihsel olayları çok boyutlu bir şekilde ele alması, bunları açıklarken bütüncül-geniş bir perspektifle değerlendirmesi onu Batılı düşünürlerden ayıran en önemli özellik olmuştur (Çalık, 2015: 47). Nitekim, İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı eseri Fransızca, İspanyolca, İngilizce ve Japonca gibi birçok dünya diline tercüme edilmiştir. İbn Haldun yaşadığı dönemde tarihi masalsi bir yöntemle ele alan ve ahlaki nasihatlerle sınırlı olan yönelimin dışına çıkarak, tarihsel olayları umran ilminin yardımıyla açıklamaya çalışması, tarihsel olayları neden-sonuç ilişkisi kurarak tümevarımsal bir yöntemle ele alması ve böylece toplumu ve tarihi belirleyen kanunlara ulaşmayı hedefleyerek tarihi bir bilim olarak konumlandırmaya çalışması tarih bilimi ve tarih felsefesi açısından önem teşkil etmektedir. Tarihsel olayların, olguların nedenlerini geçmişteki benzer olay ve olgulara bakarak bulmaya çalışan (el-Husri, 2001: 329) İbn Haldun'un tarihle ilgili düşüncelerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle onun insan varlığını nasıl ele aldığına bakılması yerinde olacaktır.

2. İnsan Varlığının Temel Nitelikleri ve İnsanı Çevreleyen Doğa Koşulları

İbn Haldun insanın doğası gereği toplumsal bir varlık olduğunu söyler. İnsan, tarihsel varlık alanı tarafından belirlenen hem de bu alanı belirleyen bir varlıktır. İnsanın evrendeki yerini, tarihsel yönünü, siyasi, sosyal ve psikolojik durumunu özgün bir şekilde açıklayan İbn Haldun'a göre, insan yeryüzüne umran kuran bir varlıktır, o belirli bir sorumluluk ve amaçla (Allah'ın emrettiklerini yerine getirmesi ve yeryüzünü mamur etmesi) yaratılmıştır. İbn Haldun insanın umran kuran bir varlık olması, düşünerek hareket edebilmesi ve el (üretim) yeteneğine sahip olması gibi özellikleriyle diğer canlı türlerinden ayrıldığını düşünür (İbn Haldun, 2007: 338). Ona göre, insan çevresindeki nesnelere, olayları, cinsleri, ayırt edici nitelikleri sebepleri ve sonuçlarıyla beraber olduğu gibi kavradığı

zaman kendi gerçekliğine ve kendi varlığının anlamına ulaşır (el- Husri, 2001:281).

İnsanın üstün özelliklerden olan düşünebilme ve el becerileri ona bilgi sahibi olma, devlet kurma, çalışarak yeni kazançlar elde etme, toplumun ihtiyaçlarını karşılayarak kentler, medeniyetler kurma -umran kurma- olanağı sağlar. İnsan düşünme ve el yeteneği sayesinde bilim, sanat ve teknoloji üreterek kendi varlığını hayvanlardan gelecek olan tehlikelerden korur. Böylece insan kendi varlığını sürdürebileceği ve yeryüzünü imar edebileceği birtakım araç-gereçlere sahip olarak yeryüzünde gücü ve üstünlüğü sağlar (İbn Haldun, 2007: 61). İbn Haldun için büyük öneme sahip olan insana özgü bu iki özellik - el (üretebilme) ve akıl (düşünme) becerileri- ancak düzenli bir toplum hayatı içinde yaşayan insanlarda işe yarar. Ona göre düşünme ve üretebilme, toplumda iş bölümü ve yardımlaşma umranın ve dolayısıyla uygarlığın temelini oluşturur (İlgaroğlu, 2020: 167).

Diğer yandan, İbn Haldun insanın davranışları üzerinde psikolojinin önemli bir etkisi olduğunu düşünür. Ona göre, "kendi kendine telkin" yöntemini kullanan insanlar davranışlarını kontrol altında tutabilir. İnsan türünün diğer bir özelliğinin de alışkanlıklar olduğunu söyleyen İbn Haldun, alışkanlıkların insanın babası niteliğinde olduğuna inanır (İbn Haldun, 2007: 404). Çünkü, insandaki bu alışkanlıklar başta gerçeklik (hakikat) algısı olmak üzere insanın tüm algılarını yönlendirebilir. Bu noktada İbn Haldun alışkanlıkların, içinde yaşanılan toplumun örf ve adetlerinin ve özellikle de yaşanılan bölgenin coğrafi yapısının insanın psikolojisini, ahlakını ve mizacını etkilediğini savunur. Ona göre, insan bu sosyo-kültürel ve iklimsel şartlara uyum göstererek değişen ve belirlenen toplumsal/tarihsel bir varlıktır (Canatan, 2009: 256).

İnsanın doğası gereği toplum içinde yaşamak zorunda olan bir varlık olduğunu vurgulayan İbn Haldun, insanın kendi ihtiyaçlarını karşılaması, kendini savunması ve geliştirmesi için dayanışmaya ve paylaşmaya muhtaç olduğunun altını çizer (İbn Haldun, 2007: 61-62). İbn Haldun'a göre, insanlar sosyal bir varlık olduğu için ne tek başına yaşayabilirler ne de kendilerini koruyabilirler. Bu nedenle insanın temel ihtiyaçlarını karşılaması ve kendini koruması için toplum içinde yaşaması ve diğer insanlarla bir yardımlaşma ve paylaşma içine girmesi gerekir (İbn Haldun, 2007: 61-62). İnsanlar, ihtiyaçlarını ancak düzenli bir toplum içerisinde ve dayanışma çatısı altında karşılayabildiklerinden insanın varlığı, ancak toplumun var olmasıyla mümkündür (Görgün, 2003: 545).

İbn Haldun için insanlar doğaları gereği öncelikle kendilerini korumaya, huzur ve güven içinde yaşamlarını sürdürmeye, beslenme ve barınma ihtiyaçlarını karşılayabilmeye uygun olan bölgelerde toplanıp beraber yaşama isteğine sahip olduklarından yeryüzünün umrana uygun coğrafyalarını seçerler. Ardından, sahip oldukları ilimlerle (sanat, teknik, bilgi) el becerileriyle, alışkanlıklarıyla (örf, adetler), düşünme yetenekleriyle yaşadıkları bölgeyi imar (inşa) ederler (İlgaroğlu, 2020: 169-170). *Mukaddime* adlı eserinde İbn Haldun, insanı yaşadığı iklim bölgesi ile bütünleşen, yaşadığı bölgenin doğa koşullarından doğrudan etkilenen bir varlık olarak ele alır. Yeryüzünü yedi iklim bölgesine ayırarak doğa - insan ilişkisine dikkat çeken İbn Haldun, insanın beden yapısının, ahlakının, ten renginin fiziki çevreye göre şekillendiğini savunur (İbn Haldun, 2013:258-267). Yedi iklim bölgesini sıcak, ılıman ve soğuk iklimler olmak üzere üç ana başlık altında ele alan İbn Haldun, coğrafi bölgeleri hava sıcaklığına göre birbirinden ayırır (İbn Haldun, 2003: 226-258). Yedi iklim bölgesine ayırdığı bölgelerden umrana en uygun olanının üçüncü, dördüncü ve beşinci iklim bölgelerinin olduğunu belirten İbn Haldun, bu iklim bölgelerinin ılıman olduğunu, insan yapısına en elverişli iklim şartlarına sahip olduğunu öne sürer. Buna karşın, ikinci ve altıncı iklim bölgelerinin ılıman iklim bölgelerine nazaran umrana ve insan

yapısına daha az uygun olduğunu düşünen İbn Haldun, birinci ve yedinci iklim bölgelerinin ise umrana ve insan yapısına uygun olmadığını, söz konusu bölgelerde toplumsal yaşamın gelişemeyeceği savunur (İbn Haldun, 2013: 259). İbn Haldun'a göre, iklim şartları insanın fiziki niteliklerini ve ruh dünyasını etkilemesinin yanı sıra toplumun sosyo-kültürel yapısına, devlete ve umrana da etki eder (İbn Haldun, 2013: 259-267).

Mukaddime'nin birinci bölümde İbn Haldun (2018: 211-320), mutedil olan ve olmayan iklim bölgelerini ve iklimin umran, insan bedeni ve ahlakı üzerindeki etkisini detaylı olarak ele almasının yanı sıra umranın ve uygarlaşmanın nasıl olduğunu ve toplumların kalıcı ve güçlü bir devlet kurmaları için, bir grup içindeki yardımlaşma ve şeref duygusundan gelen ve böylece dış düşmanlarla mücadele etme gücü veren bağ anlamına gelen asabiyet kavramını da ele almıştır (Şenol, 2009: 47). İbn Haldun'un umran ilmi bilinmeden onun tarih görüşünün anlaşılması eksik kalacağından öncelikle söz konusu ilme bakılmalıdır.

3. Umran İlmi ve Asabiyet Kavramı

İbn Haldun, *Mukaddime*'de "umran" kelimesini tüm canlıların (insan, hayvan ve bitkilerin) ortaya çıkarak yaşamlarını sürdürebilmeleri için uygun doğa koşullarına (iklim şartlarına) sahip olunmasını ve bu yerlerde gerçekleşen aktiviteleri anlatmak için kullanmaktadır (İbn Haldun, 2004: 82-83). Söz konusu eserinde İbn Haldun, insanın zorunlu olarak toplumsal bir varlık olduğunu ve bu zorunluluğun sonucunda umran ilminin ortaya çıktığını söyler (İbn Haldun, 2007: 61-62). İbn Haldun'a göre, umran toplumla kaynaşmak ve ihtiyaçları gidermek amacıyla bir şehre ya da jeopolitik konumu buna uygun olan bir merkeze yerleşmek ve orada toplumsal düzen içerisinde birlikte yaşamaktan ibarettir. Onun birlikte yaşamaktan kastettiği şey, insanların ihtiyaçları olan besin maddelerini üretmek ve kendilerini korumak için diğer insanlarla yardımlaşmak

ve iş bölümü yapmak durumunda olmalarıdır (İbn Haldun, 2007: 62). İnsanların dayanışmak, yardımlaşmak ve iş bölümü yapmak amacıyla bir araya gelmesi umranın gelişmesine ve devam etmesine neden olur (Toku, 2002: 114). İbn Haldun, ilmi umran ile insanın sosyal hayatla meydana çıktığını ve sosyal hayat ile beraber ilerlediğini imler (İbn Haldun, 2005: 89). O, her türlü toplumsal teşkilatlanmayı, yaşam tarzını, değişim geçiren toplumsal aşamaları ve bu aşamalarla beraber ekonomik yapıyı, sanatsal, kültürel ve ilmi çalışmaları bu çalışmaların etkisiyle ortaya çıkan farklı kurumları ve sosyal süreçleri umran ilmiyle analiz eder (İbn Haldun, 2005: 356). Umran ilminin konusunun genel olarak toplum olduğunu ileri sürer ve toplumu da bedevi ve hadari olmak üzere iki kısma ayırır:

Umrân bedevî ve hadarî olmak üzere iki kısımdır. Bedevî umrân; ovalarda, yaylalarda, hayvanların beslenmesine elverişli olan meralarda ve çöllerin dışında bulunur. Hadarî umrân ise şehirlerde, kasabalarda, kentlerde ve köylerde bulunur. Hadarî umrânda yaşamak demek, yerleşme yerlerindeki surlarda (kalelerde) korunmak, kendi varlığını savunmak ve buralarda ikâmet etmektir” (İbn Haldun, 2007: 62).

Bedevi umranı kırsal yerlerde göçebe veya yarı göçebe olarak ve insanların kabileler halinde yaşamlarını sürdürdüğü toplumsal örgütlenme olarak gören İbn Haldun, hadari umranı ise şehirlerde yaşayan ve yerleşik bir kültüre göre yaşamlarını sürdüren toplumlar olarak belirler (İbn Haldun, 2005: 325-329). Bu iki toplumsal yapı arasındaki bağı, asabiyet kavramı ile izah eder. Umran ilmiyle farklı içtima-i yaşam ile teşkilatlanma kademeleri arasındaki geçiş öğelerini incelediğini söyleyen İbn Haldun, bu öğelerin en başında farklı toplumsal yapıların geçişlerini sağlayan “asabiyet” kavramının geldiğini belirtir.

İbn Haldun felsefesinin en önemli kavram çatılarından olan “asabiyet” kavramı, tarihsel zaman içinde milletleri birbirine bağlayan ve onlara bir değer kazandıran “topluluk duygusu”, “dayanışma duygusu”, “tenasüt bağı” gibi anlamları içinde barındıran, toplum üyelerinin sosyal ilişkilerini düzenlemede yardımlaşma ve dayanışmaya vurgu yapan bir kavramdır (İbn Haldun, 2007: 360). İbn Haldun, Mukaddime adlı eserinde “asabiyet” kavramıyla ilgili birçok açıklama yapmasına rağmen onun kesin bir tanımını yapmamıştır. O, daha çok bu kavramın nasıl ortaya çıktığını, nasıl bir etkisinin olduğunu ve esas özelliklerinin neler olduğunu açıklamıştır (Hasanov, 2016: 1440). İbn Haldun’un asabiyet kavramı ile ilgili olarak yapmış olduğu tanımlardan bazıları aşağıda verilmiştir:

“Asabiyet sadece nesep birliğinden veya o manadaki diğere bir şeyden hâsil olan bir unsurdur” (İbn Haldun, 2007: 334).

“Asabiyet nihaî gayesi mülk olan bir unsurdur” (İbn Haldun, 2007: 439).

“Asabiyet aile ve şerefin kaynağıdır” (İbn Haldun, 2007: 439).

Bu tanımlamalardan yola çıkarak İbn Haldun’un, devletin kurulması ve var olması noktasında asabiyeti önemli bir yere koyduğu anlaşılmaktadır. İbn Haldun’un düşünce sisteminde topluluk duygusu, dayanışma duygusu ve grup ruhu gibi anlamlara gelen asabiyet, toplumun yardımlaşması, dayanışması ve dış tehlikelerden korunması gibi konularda çok önemli bir güce sahiptir. Asabiyet duygusu öncelikle bedevi (göçebe veya kırsal arazide yaşayan) toplumlarda daha sonra hadari (şehirdeki yaşam) toplumlarda görülmektedir. İbn Haldun, insanların devlet kurması için ortak amaçlara sahip olması gerektiğini ve güç sahibi olabilmeleri için de asabiyet duygusu içinde hareket etmeleri gerektiğini vurgular. İbn Haldun için asabiyet duygusu hem toplumların birlik ve beraberliğini sağlayan hem de devletlerin devamlılığını sağlayan temel bir duygudur. Sosyal yaşamı bireyler için doğal bir zorunluluk alanı olarak gören İbn

Haldun, bireylerin ancak topluluk halinde yaşayıp belirli bir iş paylaşımı ve dayanışma ile hayatlarını idame ettirebileceklerini ve böylece dışardan gelebilecek tehditlere karşı da kendilerini savunabileceklerini düşünür. Yardımlaşma ve dayanışmayla insanlar sosyalleşir ve ardından güçlü toplulukları oluşturur. Nitekim, ona göre “devlet ancak asabiyyetin kuvvet ve kudretiyle kurulabilir” (İbn Haldun, 2007: 97) ve “devlet kurmak için gereken kuvvet ve üstünlük ancak asabiyyet ile mümkündür” (İbn Haldun, 2007: 436). İbn Haldun asabiyyet bağıyla birliktelik sağlayamayan toplulukların kendi devletlerini kuramayacakları gibi yaşamlarını dahi çok zor sürdürebileceklerini öne sürer. Bu gibi toplulukların küçük bir zorluk karşısında bile dayanmayacağını ve asabiyyet bağı güçlü olan başka toplumların hâkimiyeti altına girebileceklerini belirtir. Toplulukların bu duruma düşmemesi için tek çare kuvvetli bir asabiyyet bağıyla birlikteliğin kurulmasıdır. İbn Haldun asabiyyet bağıyla birlikteliğin kurulduğu toplulukların hem kendi varlığını dış saldırılara karşı koruyacaklarını hem de yaşama hakkını diğer topluluklara kabul ettireceklerini düşünür (Yumuk, 2010: 245).

Asabiyyet kavramını nesep ve sebep asabiyyeti olmak üzere iki kısımda ele alan İbn Haldun’a göre, nesep asabiyyetinde bireylerin aynı soydan, aynı kan bağından gelmesi gerekir. Sebep asabiyyetinde ise, böyle bir şart söz konusu değildir. İbn Haldun, nesep asabiyyetinin ilk topluluklarda ve bedevilerde daha çok yaygın ve hâkim olduğunu ancak toplumların gelişip medenileşmesiyle beraber bu durumun tersine dönerek, kan ve nesep asabiyyeti yerine sebep asabiyyetinin geçtiğini söyler. Diğer bir ifadeyle, toplumlarda umranın gelişmesiyle birlikte aynı soydan gelen (nesep) asabiyyetin yerine, aynı gayeler için bir araya gelen (sebep) asabiyyetin geçeceğini belirtir (İbn Haldun, 2005: 379). Bu durum, milli duyguların ortaya çıkardığı asabiyyet şeklinde toplumlara yansır (İbn Haldun, 2005: 99). İbn Haldun, sebep asabiyyetinde dinsel duygunun verdiği birlik ve beraberliğin de önemli olduğunu ve din duygusunun toplulukları bir araya

getirdiğini düşünür (İbn Haldun, 2005: 378). Asabiyetin öncelikle devletin örgütlenmesine, sonrasında ise umranın ortaya çıkmasına zemin hazırladığına inanan İbn Haldun, ister kan bağıyla kurulan nesep asabiyeti için olsun ister dini inanç veya farklı gayeler için birliktelik oluşturan sebep asabiyeti için olsun devletin sürekliliğini ve umranın kurulmasını sağlayacak olan asıl unsur asabiyet duygusu olduğunu vurgular (İbn Haldun, 2005: 379).

Asabiyetin asıl amacının devlet kurmak olduğunu öne süren İbn Haldun (2005: 99) devletin sürekliliği için asabiyet duygusunun devam etmesi gerektiğini belirtir. Ancak, devlet kurulduktan sonra zamanla asabiyet duygusunun ilk zamanki gücünü kaybettiğini ve bu durumu engellemenin mümkün olmadığını da ifade eder. Bu durumun öncelikli sebebi kan bağı ile bir araya gelen güçlü topluluklarda, şehir hayatındaki ihtiyaçların ve iktisadi farklılıkların etkisiyle asabiyet duygusunun azalmasıdır (Arslan, 2002: 127). Diğer bir sebep, devlet kurulma aşamasındayken toplumun asabiyet bağının kuvvetli olması, ancak zamanla hükümdar ile kavmi arasındaki bağın zayıflayarak ardından da kopmaya başlamasıdır. İbn Haldun'un bu düşüncesi, devletlerin ve asabiyet olgusunun aynı insan organizması gibi doğma, büyüme ve ölme evrelerinden geçtiğini düşünmesinden kaynaklanır (İbn Haldun, 2005: 107). Topluları organizmacı bir yaklaşımla ele alan İbn Haldun, her toplumun aynı organizmalar gibi doğduğunu ve öldüğünü düşünür. Topluların tarih sahnesine çıkmasından yıkılma sürecine kadar beş evreden geçtiklerini öne süren İbn Haldun için, birinci evre toplumun yerleşik hayata geçmesiyle başlar. Bu evrede asabiyet kabile dayanışması şeklindedir, yani toplum aile ve din bağlarına dayanmaktadır. Bu düzende yönetici bir kral gibi değil, bir lider gibi davranarak toplumun örf ve adetlerine uymak zorundadır (İbn Haldun, 1986: 392-393). İkinci evre, yöneticilerin yönettiği toplumu kendi otoritesi altına almaya başladığı bir dönemi anlatır. Yönetici bu evrede bir kral gibi davranarak kendisiyle aynı konumda olanları ortadan kaldırmayı hedefler. Daha sonra kendisine destek verenleri dağıtıp dine

dayanan dayanışmanın yerine, daha güvenilir alt yöneticilerin ve paralı askerlerin gücünü yanına almaya çalışır (İbn Haldun, 1986: 422-424; 460-461). Üçüncü evre, lüksün ve görkemin hâkim olduğu bir dönemdir. Bu evrede yöneticiler yetkilerini daha çok bireysel ihtiyaçları karşılamak amacıyla kullanırlar. Bireysel gelişim için devletin parasal kaynaklarına düzenleme getirirler. Böylece elde edilen büyük gelirden dolayı şehirler daha modern bir yapıya dönüşür, el sanatları ve güzel sanatlar gelişir, bilim ilerler ve herkes kendi payına düşeni almaya başlar ve böylece bolluk ve gösterişli bir dönem yaşanır (İbn Haldun, 1986: 424-425). Dördüncü evre, lüks içinde yaşanan hayatın en üst sınıra ulaşmasıyla birlikte tüketimin alışkanlık haline geldiği, kibirli bir yaşamın ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu evrede toplum, içinde buldukları bu durumun hiç bozulmayacağını, hep devam edeceğini düşünür. Ancak gösterişin ve israfın tavan yaptığı bu dönemde farkına varılmadan devlet gerilemeye ve yıkılmaya başlar (İbn Haldun, 1986: 426-427). Beşinci evre ise, asabiyet ve din bağının sağladığı birlikteliğin artık çözülmeye başladığı bir dönemdir. Yöneticiler, alt yöneticilerin ve ordunun desteğini kendi otoritesinin altında tutmak için baskı kurar ve vergileri artırır. Vergilerin artmasıyla birlikte halkın devlete olan bağlılığı da zayıflar. Bunun yanı sıra devletin gelirleri giderleri karşılayamaz olur ve önceki yandaşların desteği azalır. Toplumda ahlaki bir çöküntü yaşanarak düzen bozulur ve böylece devlet parçalanma sürecine girerek dağılır, en sonunda yok olur (İbn Haldun, 1986: 428-430). İbn Haldun tüm toplumların doğal ömürlerinin 120 sene olduğunu söyler. Bu süreç, asabiyet duygularının kuvvetli olduğu “kurucu”, zayıf olduğu “sürdürücü” ve ortadan kalktığı “yıkıcı” olmak üzere toplamda üç kuşağın yaşayacağı 120 senelik bir ömürle son bulur (İbn Haldun, 1986: 431-435).

İbn Haldun, *Mukaddime* adlı eserinde umranın ve uygarlaşmanın nasıl olduğunu, asabiyet duygusunu ve insan topluluklarına etki eden meseleleri tek tek açıklamasının yanı sıra tarihte yaşanan olayların yasalarını ve nedenlerini

kavrayabilmesi için tarihçiye bir metodoloji de önermiştir. *Mukaddime*'nin giriş kısmında İbn Haldun tarih ilminin önemine değinmiş, tarihi usulleri incelemiş, tarihçilere musallat olan hatalara ve kuruntulara işaret etmiş ve bu hataların bir kısmının nedenlerini açıklamıştır (İbn Haldun, 2018: 155-165).

4. İbn Haldun'un Tarihçilik Yöntemi

İbn Haldun *Mukaddime*'ye tarih ilminin önemini ve gerekliliğini vurgulayarak başlar. Hemen ardından mevcut durumun tespitini yapan İbn Haldun, tarih ilmiyle uğraşanların hatalarını ve onları bu hatalara sevk eden sebepleri sıralar. İbn Haldun'a göre, İslam tarihçileri eski dönemlerde meydana gelen olaylara ilişkin topladıkları materyallere bir metodolojileri olmadığı için uydurma haberler karıştırmışlardır. Daha sonrakiler ise, tarihsel olaylara dair topladıkları materyallere bir ayrıştırma işlemi uygulamadıklarından ve onları doğru bir şekilde yorumlamadıklarından doğru ve yanlış birbirine karıştırmışlardır. Böylece, sırf rivayete dayanarak tarih ilmini hakikatten uzaklaştırmışlar, onu efsanelerden, olağanüstü olaylardan ve tesadüflerden oluşan bir masala çevirmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde de tarih ilmiyle uğraşanlar bu eski tarihçileri taklit etmişlerdir. Bu kişiler, kendilerinden öncekilerin yolundan giderek onlardan aldıkları örnek olaylara bağlı kalmışlar ve toplumların değişen örf ve adetlerinden, değişen durumlarından habersiz kalmışlardır. İbn Haldun, mukallit tarihçilerin önceki zamanlara ait olaylardan ve devletlerden aktarımda bulunurken bunlara dair bilgileri gerçeklikten uzak, akla ve mantığa uymayacak bir şekilde naklettiklerini söyler. Ona göre, mukallit tarihçileri duydukları olayları sorgulama yapmadan ve dönemin şartlarını araştırmadan olduğu gibi eserlerine aktarmışlardır (İbn Haldun, 2008: 160).

İbn Haldun yaptığı eleştiriyle gerçek bir tarihçinin hangi noktalara dikkat etmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. O, bilinçli bir tenkitçinin kendinden önceki tarihçilerin naklettiklerini kabul ya da reddetmeden önce kendi dönemini ölçü alması gerektiğini ve tarihi rivayetlerin umran ilminin verilerine göre yorumlanması gerektiğini belirtmektedir (Uludağ, 2015: 45-46). İbn Haldun'a göre nasıl ki evrenin kendine has bir tabiatı ve bu tabiata ait yasaları bulunuyorsa, insani toplumsal evrenin de kendine has tabiatı ve kanunları vardır. Bu nedenle tarihçiler bir haberi nakledecekleri zaman bu kanunları göz önünde bulundurmamak zorundadırlar. Bu kanunları göz önünde bulundurmayan tarihçiler hata yapmaktan ve hurafelerden kurtulamazlar.

Burada İbn Haldun, umran ilminin yönteminin yalnızca tarih ilimi ile ilgili olmadığını, söz konusu yöntemin tüm sosyal bilimlerde ve bilimsel düşünmenin tamamında kabul görecektir kurallar bütününden oluştuğunu ileri sürer. Bu yöntem kullanılmadığı zaman bilimsel düşünmenin devreye giremeyeceğini ve bu durumda da çok önemli hatalara düşüleceğini belirtir. İbn Haldun'un bu düşünceleri oldukça önemlidir, zira tarihsel varlık alanında meydana gelen olayların anlaşılıp açıklanmasında bir yöntemin olması insanlığın bir birikimi olan bilimsel düşüncenin gelişiminde vazgeçilmez bir öneme sahiptir (Freund, 1991: 53-54). Buradan hareketle, İbn Haldun'un modern bilimsel aklın gelişmesinde çok önemli bir yere sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Bu noktada Togan (1969: 157) bir tarihçi olarak İbn Haldun'u aşağıdaki gibi anlatır:

“İbn Haldun tarihin kaynaklarını, dokümanlarını ve aktarılan olayları titizlikle bir tenkide tabi tutar. Tarih kitaplarında yazılan abartılı olayları ve aslı olmayan hikâyelerin kaynaklarını araştırır. Onların gerçeklik değeri üzerinde durup, elde ettiği dokümanları akıl süzgecinden geçirerek değerlendirmeye alır. İbn Haldun, bu

şekilde davranarak tarihi hikâyecilikten çıkarıp onu bir araştırma disiplini haline getirmeye çalışır. İbn Haldun, tarihi olayları ele alırken nedensellik ilkesi üzerinde durur. Olayların sebep ve sonuçlarını araştırarak tarihteki olayların hangi usul ve esaslarla meydana çıktıklarını ortaya koyar. O, bu yöntemle tarihte yaşanan olayları bir olaylar yığını olmaktan çıkararak bir olaylar düzeni şeklinde anlatmaya girişir. Bunu yaparak tarihe usul ve nizam (düzen) düşüncesini getirir. Böylece, İbn Haldun tarihi, nakledilerek gelen bir bilgi alanı olmaktan çıkarıp onu kendine has yöntemi olan akli bir bilim dalı haline getirmeye çalışır.”

Diğer yandan, İbn Haldun'un tarih düşüncesinde “iber” (tekil manada ibret) kavramı kilit bir kavram olarak öne çıkar. Onun *Mukaddime*'yi kaleme almadaki gayesi, sadece tarihi olayları kayıt altına almak değildir, o aynı zamanda toplumların geçmişi ile şimdiki olayları karşılaştırıp yaşanan olaylardan ders çıkararak yanlışla düşülmemesi için yol göstermeye çalışır (İbn Haldun, 1989: 18-19). Burada “ibret” tarihte yaşanan olaylarla bu olayların nedenleri arasında bir bağ kurarak tarihin hem görünen hem de gizli yönünü doğru bir şekilde anlamamızı sağlayacak bir faaliyet olarak düşünülmektedir (Yıldız, 2010: 31-32).

Tarihi düz bir zeminde değişen bir süreç olarak değil, zaman içinde kopmaların olduğu ve tekrar başa dönmelerin yaşandığı bir süreç olarak gören İbn Haldun (2015: 399), tarihin görünen (zahiri) ve görünmeyen (batını) olmak üzere iki yönü olduğunu düşünür. Ona göre en sade haliyle tarih; “zahiri itibarıyla eski dönemlerden, devletlerden ve önceki zamanlarda vuku bulan olaylardan haber vermekten daha fazla bir şey değildir” (İbn Haldun, 2008: 158). Ancak bunun yanında tarihin bir de iç yüzü dediğimiz batını yönü bulunur. Bu yön “düşünmek, olayların nedenlerini bulmak ve araştırmalarda bulunup bilgileri ortaya koymak” (İbn Haldun, 2008: 158) anlamına gelir. İbn Haldun zahirde meydana gelen

olayları anlayabilmek için o olayların arkasında olup bitenlerin de bilinmesi gerektiğini vurgular. Tarihçilerin bu şekilde bir yol izlediği takdirde tarihe bütüncül ve eleştirel bir gözle bakabilme yeteneğini kazanabileceklerini öne sürer. İbn Haldun, hem zahirde olan tarihsel olayların perde arkasındaki sebeplerin açıklanması hem de olayların arkasında bulunan ve doğrudan algılanamayan batını sebeplerin ortaya koyulması gerektiğini düşünür. Böylece o, tarihsel olayları neden sonuç ilişkisi içinde ele alarak tarihe bir tarafsızlık atfetmek, tarihe bilimsel olarak yaklaşmak ister (Görgün, 1999: 544-545).

İbn Haldun tarihsel olayların iç yüzünü (batını yönünü) meydana çıkarmak için “nazar” (görmek, düşünmek), “tahkik” (inceleme, araştırma), “ta’lil” (sebe-sonuç ilişkisiyle ilgili beyanda bulunmak) tekniklerini kullanır (Şentürk, 2009: 271). Tarihin açık yönünü (zahiri) “doğal zamana ait geçmişin haberleri” kapsamında ele alan İbn Haldun, tarihin doğru haber ile yanlış haberi birbirinden sınırları belli olacak şekilde ayırarak rivayet edilmesi gereken bir bilim olduğunu düşünür. O, bu bağlamda rivayet edilen tarihsel olayların, umran ilminin kapsamına uygun düşen olabilirlik şartlarını taşıyıp taşıyamadığını ortaya koymaya çalışır (İbn Haldun, 2007: 37). İbn Haldun, bu konudaki görüşlerini aşağıdaki gibi ifade eder:

“Yanlış haberin ortaya çıkış sebeplerinin en önde geleni, umrandaki ahvalin tabiatını bilmemektir. Hiç şüphe yok ki, meydana gelen olaylardan her birinin, mutlak surette hem kendi zatına hem de ona arız olan hallere özgü bir tabiatı mevcuttur. Eğer haberi duyan ve alan kişi, varlıktaki olaylara ait hallerin tabiatını ve bu tabiatın gereklerini bilirse; bu durum, doğru haberi yanlış haberden ayırmak için haberleri tenkit ve tetkik etme konusunda ona yol gösterir. Nitekim yanlış haber hangi taraftan ortaya çıkarsa çıksın, bu yöntem, eleştiriye tabi tutma ve tahkik

etme konusunda en etkili ve en uygun yöntemdir”
(İbn Haldun, 2007: 53).

Nakledilen haberler analitik bir şekilde ele alındığı takdirde doğru haberlerin yanlış haberlerden ayırt edilebileceğini düşünen İbn Haldun'a bu yöntem, rivayet eden kişilerin (ravi) ve rivayet edilen haberlerin doğruluğunu araştırma konusundaki yöntem olan cerh'den (hem ravinin hem rivayetinin reddedilmesi) ve ravinin rivayet ettiği olayların geçerli olduğunu imleyen ta'dilden önce gelir. Dolayısıyla, nakledilen bir rivayetin doğru olduğu ve imkânsız olmadığı bilinmeden rivayet edenlerin ta'diline ve doğru oluşlarına bakılmamalıdır. Çünkü İbn Haldun o haberlerin imkânsız olması durumunda, onları rivayet edenlerin cerh ve ta'diline bakılmasının hiçbir yararının olmayacağına inanır (İbn Haldun, 2007: 55-56).

İbn Haldun'a göre, rivayet edilen haberlerin ve olayların doğru olanıyla yanlış olanını birbirinden ayırt edebilmek için hem rivayet ile olayın birbirine uygun olup olmadığına hem de umran ilminin yöntemine uygun olup olmadığına bakılması gerekir. İbn Haldun'un cephesinden bakıldığında bu nokta, tarihi olayları rivayet ve haberlerde doğruyu yanlıştan ayırt etme hususunda kanuni bir delil niteliğindedir. Tarihçilerin, rivayet ettikleri olayların doğru olup olmadığının yalnızca böyle bir yöntem izlenerek bilinebileceğini öne süren İbn Haldun, tarihin kendine özgü bir ilim dalı olduğunu aşağıdaki şu cümlelerle açıklar:

“Bu müstakil bir ilimdir. Çünkü kendine özgü bir konusu vardır. Bu konu beşeri umran ve insani içtimadır. Yine bu ilim, kendine has problemlerle uğraşır. Bunlar da umranın ahvalindeki değişim ve ondaki arazların açıklanmasıdır. Vaz'i ve nakli bütün ilimlerde, söz konusu bu durum böyledir. Kendine has bir konusu, yöntemi ve problematiği olan her uğraş bir ilimdir” (İbn Haldun, 2007: 56).

İbn Haldun'un öne sürdüğü bu düşünceler, onun kendi zamanına kadar tarihçilerin çoğu tarafından ortaya koyulmamış olan yeni düşüncelerdir. O, getirdiği yeni yöntemle tarihsel olayların gerçek olup olmadığını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Doğrudan doğruya bir olay anlatıcısı olmayan, sosyal hayatın gerekliliklerini inceleyen İbn Haldun, sosyal hayata özgü neden-sonuç ilişkilerini inceleyerek bunları *Mukaddime* adlı eserinde detaylıca ortaya koymaktadır. Devamlılığı olan, birbirini takip eden düzenli durumları ve birbirinden kopuk olan çatlaklıkları tespit ederek kendi yöntemini geliştirmektedir. *Mukaddime* adlı eserinde İbn Haldun, vuku bulan her olayın bir nedeni olduğunu, bu olayların meydana gelmesinde akli bir açıklamanın ve bilimsel bir gerçekliğin kesinlikle bulunduğunu belirtmektedir. Bu nedenlerin ortaya çıkarılmasının ilim adamlarının en temel görevlerinden biri olduğunu düşünen İbn Haldun, hiçbir şeyin kendiliğinden ya da tesadüf eseri meydana gelmediğine inanır. Tarihte meydana gelmiş her olayın perde arkasında kesinlikle sebepler olduğunu düşünür (Collingwood, 2001: 162).

İbn Haldun, kendine özgü metodolojisinin temel dayanak noktalarını belirlerken öncelikle düşünceyi durağan durumdan kurtarmaya çalışmıştır. Böylece sosyal olgu ve olaylar üzerine düşünce geliştirmeye giden yolu açmıştır. Sosyal olgu ve olaylar artık daha reel ve nesnel temellerde analiz edilebilir duruma gelmiştir. İbn Haldun'un düşüncesinin ana gayelerinden biri "tarihte, umranda ve devlette olan biten olay ve olguların nedenlerini bulmaktır" (Altay, 2019: 38). Böylece o, sosyal ve tarihsel olayların devamlılıklarını ve farklılıklarını ortaya çıkararak nesnel bir öneride bulunmanın imkânına ulaşmaya çalışmıştır (Altay, 2019: 133). Somut yaşamdaki doğa gibi sosyal yaşamdaki doğanın da mevcudiyetine vurgu yapması ve bu doğanın düzenliliğini bulmaya çalışması, İbn Haldun'un metodolojisinin en değerli noktalarından biridir. O, tarihi kaynaklara karışmış olan hatalı verileri umran ilminin kuralları çerçevesinde akıl, mantık, gözlem ve nedensellik ilişkisi kapsamında tespit etmiştir (İbn Haldun, 2015: 189-191).

Sosyal ve tarihsel olayları hep bir neden-sonuç ilişkisi içinde formüle eden İbn Haldun doğa, varlık ve tarih alanında bir döngüsellik var olduğunu da savunmuştur. Nedensellik ve döngüsellik düşüncesi onun tarih anlayışının en önemli dayanak noktalarındandır. Buradan hareketle, İbn Haldun'un tarihçilik yöntemi nedensellik ilkesi bağlamında ve döngüsellik düşüncesi bağlamında ele alınabilir.

a) Nedensellik İlkesi Bağlamında Tarihçilik Yöntemi: İbn Haldun'un coğrafi (iklim şartları, doğa koşulları), iktisadi (ekonomik) ve siyasal alanlara dair açıklamaları hep bir nedensellik zeminine dayanır. Daha önce de belirtildiği gibi, İbn Haldun'a göre insanlık genel olarak yedi iklim bölgesine yerleşmiştir. Bu iklim bölgeleri arasında umrana en uygun yer dördüncü iklim bölgesidir. Dolayısıyla en mükemmel insanlar da bu bölgede yaşamaktadır. Bunun nedeni, sıcak ve soğuk hava şartlarının en mutedil (ılıman) olduğu iklim bölgesinin burası olmasındandır (İbn Haldun, 2018: 242-248). Burada İbn Haldun'un coğrafi nedensellikte anlatmaya çalıştığı şey, insanı çevreleyen doğa koşullarının belirleyiciliğidir. Bunun yanı sıra insanların zenginleşmesi veya fakirleşmesi, devletin güçlenmesi veya zayıflanması, nüfusun artması veya azalması ve devletin vergi politikası gibi durumları da her zaman iktisadi neden-sonuç ilişkisi kapsamında değerlendirmiştir. İbn Haldun'a göre her devlet öncelikle bedevilikle kurulur. Kuruluş aşamasında devlet bedevi bir yapıya sahip olduğu için ilk olarak sadece temel ihtiyaçlarını karşılamak için çalışır. Bu nedenle devletin lükse ve refaha harcaması yoktur. Daha sonra hadari bir yapıya dönüşen devlet, temel ihtiyaçlarının dışında lüks ve refaha da harcama yapar. Bu durum devletin ilaveten bir harcama yapmasına sebep olur. Devlet bunu karşılayabilmek için vergileri artırmak zorunda kalır. Vergi artırımının neticesinde insanların üretim isteği azalır ve devlete olan bağlılıkları zayıflar. İbn Haldun, insanların vergi yükü kaldırılmadığı zaman üretimin durmaya başlayacağını belirtir. Bu durumun ise devletin dağılıp çökmesine sebep olacağını söyler (İbn Haldun, 2018: 538-540).

Ayrıca, İbn Haldun, bireylerin toplum olmaya, toplumların da devlet olmaya doğru ilerleyen sürecini siyasi neden-sonuç çerçevesinde değerlendirir. İbn Haldun'a göre insanlar gibi hanedanlıklar da doğar, büyür, gelişir ve ölürler. Rahatlık ve lükse ulaşan hanedanlıklarda yaşlılık işaretleri görülmeye başlanır. Bu işaretlerin en somut göstergesi hanedanlık içinde anlaşmazlıkların ve çatışmaların ortaya çıkmasıdır. İbn Haldun'a göre bu durum siyasi otoritenin zayıflığından kaynaklanmaz, o bu durumu her siyasi otoritenin yaşayacağını söyler. İbn Haldun'un neden-sonuç çerçevesinde ele aldığı bu husus da siyasi nedensellik olarak karşımıza çıkmaktadır (İbn Haldun, 2018: 555-557).

Devletlerin ve umranın bir nizam çerçevesinde hareket etmesi ve belli kademeleri aşarak ortadan kalkması daima nedenlerin olmasıyla ilgilidir. Nedensellik hem bir nizamın hem de bir değişimin bilinmesi noktasında önemli bir dayanak noktasıdır (Hassan, 2015: 136). İbn Haldun, umran ilmini kurarken ve değişiminin altında yatan açıklamalarını temellendirirken de neden-sonuç ilişkisinden faydalanmıştır (Baali, 1988: 40). Akıllı, duyuları ve tarihi dokümanları gerçek bilginin kaynakları olarak ve sosyal yaşama rehberlik eden araçlar olarak ele alan İbn Haldun, birbiriyle bağlantılı olmayan, birbirini devam ettirmeyen sosyal ve siyasi olayların dikkate alınmaması gerektiğini düşünerek toplumsal yaşamdaki düzenliliği bulmaya çalışmıştır. O, sosyal, siyasal ve tarihi olayların gerçekliğini ortaya çıkarmaya çalışırken akıl ve gözlem yoluyla ulaştığı verileri neden-sonuç ilişkisi ekseninde değerlendirdikten sonra bu verilerin olabilirliğini ya onaylamış ya da reddetmiştir (Altay, 2019: 135-136).

b) Döngüsellik Düşüncesi Bağlamında Tarihçilik Yöntemi: İbn Haldun doğa, varlık ve tarih alanında bir döngüsellik var olduğuna inanır. Evrendeki her şeyin devamlı olarak bir değişim geçirdiğini, hareket ederek bir oluşumu meydana getirdiğini en basit olgulardan başlayarak tüm canlı ve cansız varlıkların dönüştüğünü, her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğunu ve bu

bağlantıların belli bir düzene göre hareket ettiğini düşünür (Ülken, 1998: 207). Varlığa dayalı farklılıkları onu belirleyen etmenler çerçevesinde sentezleyerek döngüsel bir süreç içerisinde betimleme İbn Haldun felsefesinin dayanak noktalarından biridir. Döngüsel bir zaman anlayışını savunan İbn Haldun'a göre, evrendeki tüm varlıklar basit ve karmaşık olarak yukarıdan aşağıya ya da aşağıdan yukarıya doğru devrimsel bir değişim ve dönüşüm içinde hareket etmektedir. Bu durum milletler ve devletler için de geçerlidir. İbn Haldun, asabiyet kavramının tarihsel zaman içindeki sürecini de döngüsel bir zaman anlayışı içinde tasavvur etmektedir. Bu döngüsellliği umranın doğası olarak gören İbn Haldun için tarih, devletin oluşum aşaması sürecinde bedevilikten hadariliğe doğru bir geçiştir ve bu geçiş her zaman dairesel bir nitelik taşır (Yıldız, 2010: 41). Toplumların meydana gelme sürecini bir döngüsellik içinde ele alan İbn Haldun'a göre, toplumlar belli zamanlardan geçerek bir sonraki oluş şekline ulaşmakta ve bu geçiş sürecinde bazı farklı huylar edinmektedirler (Uludağ, 2001: 171). O, toplumların yaşadığı bu kademeli durumların sosyal ve siyasi sebeplerden kaynaklanan değişimler olduğunu söyler. Bu kademeli değişim döngüsel bir şekilde her devlette devamlı olarak tekrar etmektedir ve bu durum tüm devletlerin yaşayacağı zorunlu bir süreçtir. Bunun yanı sıra, aynı çağda varlık gösteren farklı devletlerde farklı aşamalar yaşanabilmektedir. Yani bir devlet kurulurken diğer bir devlet yükselbilmekte ya da çöküşe geçebilmektedir (Ülken ve Fahri, 1940: 148). Bir toplum doğarken, bir diğer toplum çökme ve ölme sürecine girmiş olabileceğinden tüm toplumların tüm dönemlerde aynı döngüsel zamanı yaşıyor olması gerekmemektedir. Ancak, bu döngüsel sürecin çöküşle sona ermesi her toplum için kaçınılmazdır (Özlem, 2010: 44). İbn Haldun'a göre devletlerin yaşadığı bu aşamalı süreç toplumsal bir yasadır ve bireylerin özgür iradesine bağlı olmadan gerçekleşmektedir (İbn Haldun, 1989: 422-436).

5. Tarih ile Umran Arasındaki İlişki

İbn Haldun'a göre beşeri ve tarihi varlık alanını ele alan iki temel ilim vardır. Bunlar tarih ve umran ilmidir. Tarih, İbn Haldun tarafından ortaya koyulan bir ilim olmamasına karşın, umran ilmi/sosyoloji İbn Haldun tarafından ortaya koyulmuştur (Arslan, 2019: 60). Umran toplumsal örgütlenme biçimlerini, toplumsal kurumları, toplumsal grupları, egemenlik tarzlarını, ekonomik düzenlemeleri ve mülkiyet ilişkilerini genel olarak inceleyen bir bilim olarak belirir. Böyle bir bilim tanımına benzer bir tanım Batı felsefesinde ancak 18. yüzyılda Vico tarafından öne sürülmüştür (Özlem, 2010: 43). Umran ilmi ile tarih ilmi arasındaki ilişkiye baktığımızda, ele aldıkları sorunlar ve ilgilendikleri konu itibarıyla aralarında büyük bir benzerlik olduğu görülmektedir. Tarih ilmi, geçmişte belli bir dönemde veya belli bir insan topluluğunda yaşanan tarihsel olayları kapsamaktadır. İbn Haldun bu görüşe karşı çıkmamakla beraber, tarihi olayların genel itibarıyla anlaşılabilir sadece saf siyasi olayları içerdiğini düşünmemekte ve tarihi olayların tarihe damga vurmuş kişilerin (peygamberler, hükümdarlar gibi) hayatlarının anlatıldığı olaylardan ibaret olmadığını savunmaktadır. İbn Haldun bir tarihçinin sadece siyasi olaylara bakarak tarihi olayları açıklamaya çalışmasını büyük bir eksiklik olarak gördüğünden, tarihi olayların içine her türlü sosyal, ekonomik, kültürel, bilimsel ve dini olayların da eklenmesi gerektiğini belirtmektedir. Nitekim, İbn Haldun bu konudaki düşüncelerini aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

“Tarihin hakikatinin, alemin umrânı olan insani toplumsal örgütlenme ve bu umrânın tabiatından doğan vahşilik (tavahhus), ehlilik (taannus), çeşitli asabiyeler, insanların bazılarının diğerlerinin üzerine çeşitli egemenlik biçimleri (tagallubât), bu egemenlik olayından çıkan mülk, hânedanlar, bunların içinde mevcut dereceler, insanın hayatını kazanmak ve sürdürmek için

gerçekleştirdiği çeşitli kazanç (kasb) ve geçinme (ma'âş) yolları, bilimler, san'atlar gibi olay grupları ve umrânda meydana gelen benzeri hâller üzerine bir haber olduğu bilinmelidir" (İbn Haldun, 1968: 82).

Yönümüzü umran ilmine çevirdiğimizde, İbn Haldun (1968: 12) onun konusunu "özü gereği ârız olan mülk, devlet, kazanç, geçim yolları, san'atlar, bilimler ve bunların nedenleri" olarak belirler. Umranı İbn Haldun (1968: 90) "insani toplumsal örgütlenme üzerine derin bir araştırma (nazâr), ona özü gereği ait olan, ondan doğası gereği çıkan hâllerin bilgisi" olarak görür. Umran ilmiyle, ele aldığı olayların niçin ve nasıl ortaya çıktıklarını açıklamaya ve bu olayların birbirlerini nasıl etkiledikleri noktasında nedensel ilişkiler kurmaya çalışır (Uludağ, 2015: 58).

İbn Haldun için umran ilminin gayesi, geçmişte yaşanan olayları kendi tarihsel döneminde ve sebep-sonuç ilişkisi içinde ele alarak tarihin bir bütün olarak doğru anlaşılmasına yardımcı olacak olan kalıcı ve genel yargılara ulaşmaktır (İbn Haldun, 2007: 7-8). Burada İbn Haldun, umran ilminin gayesinin tarihe bir amaç yüklemek olmadığını, asıl amacının tarihe bir açıklama getirmek olduğunu vurgular. Ona göre umran ilmi, hem geçmişte hem de şimdide yaşanan olayları daha anlaşılır bir hale getirmeye yarar.

Tarih ve umran ilmi arasında önemli bir benzerlik olmasına rağmen İbn Haldun, ikisinin aynı ilim olmadığını vurgular. O, tarihin umran ilmine ihtiyaç duyduğunu ancak ondan farklı bir ilim olduğunu söyleyerek, kendisinin özgün bir bilim yarattığını ve bu bilimin dar anlamda tarih olmadığını belirtir. Ancak, bu iki ilim arasındaki farklılıkları özel olarak analiz etmez. Bununla birlikte, İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı eserinde bu iki ilim ile ilgili ele aldığı konu ve sorunları,

açıklamaları ve verdiği örnekleri göz önünde bulundurduğumuzda aralarındaki farklılıkları açıkça görmek mümkündür (Arslan, 2019: 62).

Daha önce de belirtildiği gibi, İbn Haldun'a göre tarihin konusu geçmişte belli bir dönemde veya belli bir insan topluluğunda yaşanan tarihsel olaylar ve bu olayların haberleridir. Söz konusu olaylar farklı farklı konulardan oluşur: Bir peygamberin kendi şeriatını açıklarken karşılaştığı olaylar dini (örneğin Hz. Musa peygamberin hayatı etrafında yaşanan olaylar), bir ailenin otoriteyi ele geçirirken yaşadıkları siyasi (örneğin Emevilerin iktidarlığı ele geçirmesi), Samarra veya Bağdat şehirlerinin kurulması gibi olaylar şehirselsel, bazı yeni ilim dallarının ortaya çıkması gibi olaylar kültürel, Batı Afrika'da vergilerin artması gibi olaylar ekonomik vb. olaylardan oluşur. İbn Haldun, bir tarihçinin öncelikli görevinin tarihte vuku bulmuş bütün olayları meydana çıkmış olduğu biçimde ele almak, yani tarihsel bir şekilde yaşandığı şartlara uygun olarak ve tüm gerçekliğiyle değerlendirerek aktarmak olduğunu belirtir. Tarihçinin tarihi bir olayla, o olaya dair haberler arasındaki tutarlığı ortaya koyması gerektiğini düşünen İbn Haldun, olayların fiili olarak yaşanmış olduğu tarzda haberinin verilmesiyle tarihsel bir olayın gerçek anlamda anlaşılabilmesine inanmaz. Çünkü, ona göre var olan her şeyde olduğu gibi tarihi olaylar arasında da bazı ilişkiler vardır. Olaylardan bazıları önce yaşanmakta, bunun sonucuyla başka olaylar ortaya çıkmakta ve sonra da daha başka bazı olaylar yaşanmaktadır. Bu nedenle, İbn Haldun için tarihçinin görevi sadece tarihi olayların zaman ve mekan bilgisinin verilmesinden ve yaşanan olayların hikaye edilmesinden ibaret olamaz. Tarihçinin bu olaylar arasında gerçekten var olan bazı nedensel ilişkileri de ortaya koyması gerekir. Çünkü, tarihçi ancak bu şekilde yaşanan olayları aklen anlaşılabilir ve açıklanabilir bir hale getirebilir (Arslan, 2019: 62-63).

İbn Haldun, tarihçinin olaylar arasında bu şekilde nedensel ilişkiler kurabilmesi için onun elinde yeterli miktarda bu tür olayların yaşandığı nedensel

örneklerin/modellerin olması gerektiğini düşünür. Öyle ki, tarihçi yaşanan herhangi bir tarihi olayı izah etmek istediğinde, bu olayları elindeki örneklerden ona en uygun olacak olan nedensel bir açıklama örneğine başvurarak açıklayabilmelidir. İbn Haldun için, tarihçi yaşanan örnek olayları elindeki var olan örneklerle/modellere dayandırıp açıkladığında görevini tamamıyla yerine getirmiş olur (Arslan, 2019: 63). Peki, bu durumda nedensel açıklama örneklerinin veya modellerinin nasıl oluşturulması gerekir? İşte bu noktada umran ilmi araştırmacısı karşımıza çıkar. İbn Haldun nedensel açıklama modellerinin yine tarihi olayların kendi gerçekliğine bakılarak oluşturulması gerektiğini öne sürer. Bununla birlikte, söz konusu örnekleri/modelleri oluşturacak olan umran ilmi araştırmacısının tarihte yaşanmış olaylara tarihçinin baktığı pencereden değil, farklı bir pencereden bakması gerektiğini belirtir. “Suyun suya benzemesinden daha çok geçmiş geleceğe ve hale benzer” diyen İbn Haldun (2005: 166), bu düşüncesiyle, günümüzde gerçekleşmesi mümkün olan bir olayın, geçmişte yaşandığının ve gelecekte de yaşanılmasının mümkün olduğunu imler. Bu nedenle umran ilmi araştırmacısı, geçmişte yaşanan olayların bireysel özelliklerini değil, sebep ve sonuçları itibarıyla benzerliklerinin neler olduğunu yakalamaya çalışmalıdır. İbn Haldun, tarihi olayların bu şekilde ele alınmasıyla onlarda var olan bazı sürekliliklerin, benzer birçok yönlerinin olduğunu görebileceğimizi düşünür (İbn Haldun, 2005: 166). İşte tarihi olaylardaki bazı sürekliliklerin ve benzer yönlerin ortaya çıkarılması tarihçi tarafından değil, umran ilmi araştırmacısı tarafından yapılır.

Bu noktada tarihle umran arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılabilmesi için, egemenlik/hakimiyet (tagallüb) sorunu örneği üzerinden gidilebilir. İbn Haldun egemenliği umranın temel sorunlarından biri olarak görür. Ona göre tarihte bütün toplumlarda, her çağda ve her yerde bir egemenlik olayına mutlaka şahit olmuşuzdur. Çünkü, herhangi bir toplumsal gruplaşmanın olduğu yerde egemenlik problemi yaşanmadan, o toplumsal grubun ortaya çıkması veya

egemenliğe sahip olması mümkün değildir. İşte bir tarihçi, tarihte yaşanan bu egemenlik olayını somut, bireysel ve bilfiil yaşanmış bir biçimde tüm özel şartlarıyla aktarmalıdır. Örneğin, bir tarihçi egemenliği Abbasi veya Emevi Hanedanlığı için ele alıyorsa bunu tüm özellikleriyle beraber ele alıp anlatmak zorundadır. Umran ilimi araştırmacısı ise, belirli bir egemenlik olayını değil, egemenlik olayının kendisini değerlendirmeye çalışır. Bu nedenle, umran ilmi araştırmacısının Abbasi ve Emevi egemenliklerinde aynı olan, tekrarlanmış gibi görünen bazı özellikleri saptayıp bu özellikler üzerinde durması gerekir. Her egemenlik olayında benzer koşulların ve sabit ilişkilerin var olduğunu düşünen İbn Haldun'a göre, her egemenliğin öncelikli koşulu, daha önce de belirtildiği gibi "asabiyet" duygusudur. Asabiyet duygusu güçlü olan herhangi bir toplum, kendi egemenliğini kurarak diğer toplumlara yönetmeye başlar. Yine İbn Haldun'a göre, her egemenlik olayının önceden tahmin edilebilir bir yönü bulunur. Bu yön, egemenliğin zamanla tek kişinin yönetimi olan "mutlak monarşi"yi ortaya çıkarmasıdır. Bir egemenlik olayında öncelikle yönetimi elinde tutan bir aile veya kabile herkese eşit bir yönetim uygularken zamanla o ailenin veya kabilenin reisi tüm yetkileri elinde toplar, sonrasında ise kendisini oraya getirenleri ve diğer grupları saf dışı bırakarak tüm egemenliği kendi elinde tutmaya çalışır. Böylece, bu kişinin mutlak monarşiye doğru gittiği görülür. Bunun yanı sıra, her egemenlik olayı ile umranda meydana gelen olaylar arasında bazı sabit ve zaruri ilişkiler mevcuttur. Örneğin, mutlak monarşiye dönüşen bir egemenlik, umranın en yüksek seviyesine çıkmış olur. Buna "şehir umran"ı diyen İbn Haldun, egemenliğin dağılmaya başlamasıyla umranın da dağılacağını belirtir (Arslan, 2019: 63-64).

İbn Haldun için egemenlik olayında yukarıda görüldüğü gibi nasıl bazı özellikler tekrarlanıyorsa, devletlerin ve toplumların yaşadığı geçim sıkıntıları, ekonomik, bilimsel, kültürel, dini vb. olay grupları için de tekrarlanan bazı hususlar söz konusudur. Yani, bu olay gruplarının kendi arasında da önceden görülebilir bazı

ilişkiler mevcuttur (Durant, 1978: 15). Bu olay gruplarının tamamında benzer koşulların ve sabit ilişkilerin var olduğu göz önünde bulundurulduğunda, umran ilmi araştırmacısının örnekleri veya modelleri oluşturmasının mümkün olduğu görülür. İbn Haldun'a göre, tarihte meydana gelen somut, bireysel olayların tamamı bu modellere göre geliştiği için, tarihçi tarihsel olayları açıklamak için umran ilmi araştırmacısı tarafından oluşturulan bu örneklerden/modellerden faydalanmalıdır. Bu düşünceden hareketle, umran ilmi ile tarih ilmi arasında şu şekilde bir ilişkinin var olduğu söylenebilir: Tarih, umran ilimine sözünü ettiğimiz örnekleri/modelleri oluşturması için "veri malzemesi" hazırlar. Bu nedenle, tarihçi çalışmasını zaman olarak umran ilmi araştırmacısından önce yapmalıdır. Diğer yandan umran ilmi araştırmacısı da, tarihçiye elinde olan verileri bilimsel bir şekilde yorumlayabilmesi için ona ihtiyacı olan nedensel açıklama örneklerini/modellerini verir. Bu durumda umran ilmi tarihçi için bir "ilkeler ve çerçeveler ilmi" olmaktadır (Arslan, 2019: 65).

İbn Haldun için tarih, belli bir döneme veya belli bir topluma ait olan olayların gerçekçi bir şekilde aktarılmasıdır. Ancak, bu tarihi olayların mantıklı bir şekilde yazılıp insanlara aktarılmasında salt bilginin yeterli olamayacağını düşünen İbn Haldun, bilginin yanı sıra Arslan'ın deyimiyle bir "ilkeler ve çerçeveler ilmi" nin de gerekli olduğunu savunmuştur. İşte bu "ilkeler ve çerçeveler ilmi" olarak İbn Haldun, umran ilmini ortaya koymuştur (Arslan, 2019: 65). Batı felsefesinde daha sonraki yüzyıllarda karşımıza çıkacak olan tarih ve sosyoloji ilişkisi konularında sürdürülen çalışmalara benzer bir çalışmayı, ilk olarak 14. yüzyılda İbn Haldun gerçekleştirmiştir (Özlem, 2010: 43). İbn Haldun'un tarih biliminin metodolojik temellerini sorgulaması ve buradan bir tür sosyolojiye (umran) geçmek istemesi tarih bilimi felsefesine bir örnek teşkil etmektedir ve bu tür bir çalışmaya daha sonra ancak 18. yüzyılda Vico'da rastlanmaktadır (Özlem, 2010: 261).

6. SONUÇ

İbn Haldun modern tarihçiliğin ve sosyolojinin ilk habercisi ve hatta kurucusu olarak görülebilir. Onun tarih filozofu, bilim filozofu ve metodolog yönleri birlikte değerlendirildiğinde sadece İslam ve Hıristiyan Ortaçağı için değil, Yeniçağ için de istisna oluşturan bir filozof olduğu aşikârdır. Çünkü İbn Haldun'un geliştirdiği türden bir tarih eleştirisi ve tarih felsefesiyle karşılaştırılabilecek ilk örneğe, Batı felsefesinde ancak 18. yüzyılda Vico'da rastlanmaktadır. Bir tarih filozofu olarak İbn Haldun'un döngüsel tarih anlayışı katı bir belirlenimcilik ve hatta fatalizm içerir. Tarih anlayışının bu yönü sonradan Vico ve Spengler'in ve kısmen de Toynbee'nin tarih felsefelerinde yeniden karşımıza çıkar (Özlem, 2010: 40-46). Bir bilim filozofu ve bir metodolog olarak İbn Haldun ise, 17. yüzyılda Batı felsefesinde doğa bilimlerinin metodolojik kuramcısı olarak kabul edilen Francis Bacon'da görülecek olan tümevarımcı/nedenselci bilim anlayışının 14. yüzyıldaki ilk uygulayıcısıdır (Arslan, 1987: 98).

Antikçağda karşımıza çıkan döngüsel tarih anlayışı, Ortaçağda Yahudilik ve Hristiyanlık geleneğinin etkisiyle ve daha sonra Aydınlanma felsefesi ile çizgisel/ilerlemeci bir yöne kaymıştır. 14. yüzyılda Doğu İslam dünyasında döngüsel bir tarih anlayışı ortaya koyan İbn Haldun, kendi tarih metodolojisini oluşturarak tarihi bilimsel bir temele dayandırmaya çalışmıştır. İbn Haldun'a göre, doğal hayatta nasıl ki doğal kanunlar varsa toplumsal hayatta da neden-sonuç ilişkilerine dayalı bir düzenlilik vardır. Toplumları organizmacı bir yaklaşımla ele alan, toplumların da diğer canlılar gibi belli bir döngüsellik içinde devinip durduğunu düşünen İbn Haldun, ilerlemeci tarih anlayışına karşıt olarak her şeyin başladığı noktaya tekrar geri döndüğüne inandığından toplumların devamlı olarak bir gelişim göstermediklerini düşünür. Devletler ve medeniyetler aynı organizmalar gibi doğar, büyür, gelişir ve sonunda yok olur.

Döngüsel, doğalcı ve belirlenimci bir tarih anlayışına sahip olan İbn Haldun, kendi yaşadığı dönemde tarihi masalsi bir şekilde ele alan ve ahlaki nasihatlerle sınırlı olan yönelimin dışına çıkarak, tarihsel-toplumsal olayları umran ilminin yardımıyla nedensellik ve düzenlilik düşüncesine tutunarak açıklamaya çalışmıştır. İbn Haldun tarihçilerin tarihsel olayları yaşadığı zamanın şartlarını göz önünde bulundurarak incelemeleri, neden-sonuç ilişkisi içinde değerlendirmeleri ve hayal ürünü düşüncelerle tarihsel olayları temellendirmemeleri gerektiğini savunur. Bunun yanı sıra, tarihçilerin olayları ele alırken objektif olmalarını isteyen İbn Haldun siyasi, dini, ideolojik gibi çeşitli düşüncelerin etkisinde kalarak tarihsel araştırmalar yapıldığında tarihçilerin hataya düşeceğini ve hakikati ortaya koyamayacaklarını vurgular.

İbn Haldun'a göre, tarih önemli bir amacı olan ve hakikati anlamak için faydalı olan şerefli bir ilimdir Tarihi, geçmişte yaşanan olayların gerçek bilgisinin elde edilmesi için gerekli bir ilim olarak gören İbn Haldun, bu ilmin ancak doğru bir sistem ve bilimsel bir akıl yürütme ile hakikati verebileceğini düşünür. Tarihin hakikati veren önemli bir ilim olabilmesi için, tarihte yaşanmış olayların belli bir düzene oturtulmasını, neden-sonuç ilişkisi kurularak sorgulanmasını, umran ilminin içindeki konumuna göre ele alınmasını ve olayın yaşandığı medeniyetin temel özelliklerinin verilmesini gerekli görür. Tarihsel olaylar umran ilmiyle akli temellendirmelere gitmeden ele alındığı takdirde tarihin gerçek anlamda bir ilim olamayacağını öne süren İbn Haldun, tarihsel olaylar arasındaki nedensel ilişkilerin ele alınıp ortaya çıkarılmasını umran ilmiyle mümkün görür. Tarihsel olaylara umran ilminin yöntemiyle yaklaşıldığında tarih ilminin bilimsel olarak temellendirilebileceğini ve böylece toplumu ve tarihi belirleyen kanunlara ulaşılacağını savunur.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu makale için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Akbulut, U. (2006). *Osmanlı Tarih Yazıcılarına Göre Tarih ve Tarihçi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Altay, S. (2019). İbn Haldun'un Metodolojisi. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 129-141.
- Arslan, A. (1987). İbn Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Arslan, A. (2002). *İbn Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Arslan, A. (2019). *İbn-i Haldun*. (4. Baskı). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aşkın, Z., Durğun, S. ve Geçit, B. (2017). *Tarih Felsefesinde Nedensellik Sorunsalı*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Baali, F. (1988). *Society, State, and Urbanism: Ibn Khaldun's Sociological Thought*. New York: State University of New York Press.

- Canatan, K. (2009). *Mukaddime: Klasik Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Rasyo Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2001). *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler*. Çev., E. Özvar. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Çalık, E. (2015). İbn Haldun'un Düşünce Sisteminde Siyaset-Toplum İlişkisi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 43-56.
- Durant, W. (1978). *Medeniyetin Temelleri*. Çev., N. Muallimoğlu. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- El-Husri, S. (2001). *İbn Haldun Üzerine Araştırmalar*. Çev., S. Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Freund, J. (1991). *Beşeri Bilim Teorileri*. Çev., B. Yediyıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımı.
- Görgün, T. (1999). İbn Haldun. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 19): İstanbul.
- Görgün, T. (2003). *Tarihsellik ve Tarihselcilik Üzerine Birkaç Not, Kur'ân-ı Kerim, Tarihselcilik ve Hermenötik*. İzmir: Yeni ümit Kitaplığı.
- Hasanov, B. (2016). İbn Haldun'da Asabiyet Kavramı – Maurice Halbwachs'ın "Kolektif Hafıza" Kavramı İle Bir Karşılaştırma, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* (Güz), 15(59), 1437-1446.
- Hassan, Ü. (2015). *İbn Haldun*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Ilgaroğlu, M. (2020). *Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun*. İstanbul: Hiperyayın.
- İbn Haldun (1989). *Mukaddime*. Çev., Z. K. Ugan. Cilt I. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- İbn Haldun (2004). *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*. Çev., V. Akyüz. İstanbul: Dergah Yayınları.
- İbn Haldun (2005). *Mukaddime*. Çev., S. Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları.
- İbn Haldun (2007). *Mukaddime*. Çev., S. Uludağ. Cilt I. İstanbul: Dergah Yayınları.
- İbn Haldun (2008). *Mukaddime*. Çev., S. Uludağ. Cilt. I-II. İstanbul: Dergah Yayınları.
- İbn Haldun (2009). *Devlet*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- İbn Haldun (2013). *Mukaddime*. Çev., S. Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Haldun (2015). *Mukaddime*. Çev., S. Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Haldun (2018). *Mukaddime*. Çev., S. Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özlem, D. (2010). *Tarih Felsefesi*. Ankara: Say Yayınları.
- Seyyar, A. (2007). *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Sözer, Ö. (1981). *Anlayan Tarih*. İstanbul: Yazko Yayınları.
- Şenol, H. F. (2009). *İbn Haldun'da Tarih ve Umran Sorunu*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şentürk, R. (2009). *İbn Haldun: Güncel Okumalar*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Togan, Z. V. (1969). *Tarihte Usul*. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Toku, N. (2002). *İlm-i Umran*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tomar, C. (1999). İbn Haldun. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 20): İstanbul.
- Uludağ, S. (2001). *İbn-i Haldun Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Uludağ, S. (2015). *İbn Haldun Hayatı, Eserleri, Fikirleri*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.

- Ülken, H. Z. (1998). *Eski Yunandan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi: Kaynakları ve Etkileri*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. ve Fahri, Z. (1940). *İbn Haldun*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Yıldırım, Y. (2006) "Mukaddime'nin Osmanlı Dönemi Türkçe Tercümesi" *Divan İlmi Araştırmalar*, 21, 17-33.
- Yıldız, M. (2010). İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 25-55.
- Yumuk, R. (2010). İbn Haldun'da Devlet Görüşü (Birinci Kısım). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (1-2), 229-250.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The purpose of this research is to explore Ibn Khaldun's historiography methodology, which contributes to historical philosophy and attempts to develop history as a science. Ibn Khaldun's ideas on how historical events should be handled and explained using the science of umran were investigated in a comprehensive, methodical, and inquisitive manner for this aim. Thinking about history covers a very long process that started from the earliest times of humanity and continues to the present day. This process first started with the narratives that emerged under the influence of mythical thought based on legends and then continued with Herodotus and Thucydides, who were the initiators of two different orientations regarding historiography in Antiquity. With the ancient Greek thinkers, history was tried to be understood on a cyclical axis. In the Middle Ages, a linear understanding of history emerged in the Western world with the influence of the Judeo-Christian tradition. On the other hand, in the 14th century Eastern Islamic World, Ibn Khaldun advocated a cyclical understanding of history and tried to position history as a science. In his lifetime, Ibn Khaldun approached the science of history with a causal/inductive method, leaving the orientation that dealt with history in a fairy-tale way and limited to moral advice. It is important in terms of the philosophy of history that he tries to explain social events with the help of the science of umran, to deal with historical events with an inductive method by establishing a cause-

effect relationship, and thus try to position history as a science by aiming to reach the laws that determine society and history. Ibn Khaldun's thoughts attracted the attention of Western thinkers, especially after the 19th century, and his thoughts were discussed by researchers from many different disciplines. The most important feature that distinguishes Ibn Khaldun from Western thinkers is that he handled social and historical events in a multidimensional way with the help of the science of umran and looked at them from a holistic perspective while explaining them. In this context, the study was written to examine what kind of method Ibn Khaldun put forward for historical studies, which influenced many important thinkers after him.

Method

In this study, the document analysis/literature scanning method, which is the method in which written materials containing information on the realities or realities aimed to be investigated, are analyzed. Accordingly, the works given in the bibliography were read and examined in detail and meticulously by the researcher. Information on the subject was handled and evaluated in a systematic and questioning manner. In this study, the works written by Ibn Khaldun, especially his work Mukaddime, have been our main guide. In addition, secondary sources, which were written by different authors and thought to contribute to the subject of this study, were also consulted.

Findings (Results)

History, according to Ibn Khaldun, is a true account of events that occurred within a certain era or civilization. However, mere knowledge is insufficient for the logical recording and transmission of specific, particular, and genuinely lived historical events. Ibn Khaldun presented the science of umran as this "science of principles and frameworks", believing that a "science of principles and frameworks" is as important as knowledge. For the science of Umran to produce examples/models, history supplies "data material". The Umran scholar also provides the historian with the examples/models of causal explanations that he needs to scientifically analyze the evidence he has. Therefore, the historian should do his work before the umran scholar in terms of time.

Conclusion and Discussion

In his lifetime, Ibn Khaldun approached the science of history with a causal/inductive method, leaving the orientation that dealt with history in a fairy-tale way and limited to moral advice. According to Ibn Khaldun, the primary duty of a historian is to deal with all the events that took place in

history as they happened, that is, to convey them historically under the conditions in which they were lived and by evaluating them with all their reality. For the historian, the science of umran must be “the science of principles and frames”, according to Ibn Khaldun. The historian should use the science of umran to establish causality relationship between historical events that have occurred, are occurring, or are expected to occur. According to Ibn Khaldun, who stands for a cyclical perspective of history rather than a progressive linear understanding, every event in human history as well as in nature has a reason for occurring, and this reason is also the cause for the events that will follow it. With the methods he proposed, Ibn Khaldun established the study of history on a scientific basis, rather than on a spiritual advice-based story. In the 14th century, Ibn Khaldun, whose grasp of history impacted many major philosophers after him, became the practitioner of the causal/inductive concept of science.